

Krzysztof Bojko, *Harcerstwo polskie na Litwie Kowieńskiej w latach 1918-1945*. Niezależne Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa–Wilno 2015, ss. 216.

Ruch skautingowy, zapoczątkowany przez generała Robert Baden-Powella wytworzył cały system wychowawczy, wspierający dzieci i młodzież w rozwoju fizycznym, umysłowym i duchowym tak w wymiarze jednostkowym, jak i społecznym¹. Wyrosły na gruncie protestanckim, początkowo nieufnie przyjmowany był w katolickich krajach europejskich, ale wkrótce znalazł i tutaj swoje podłoże, zwłaszcza wówczas, gdy aspekt pedagogiczny i społeczny został zaadaptowany do wymogów doktryny Kościoła katolickiego. Potwierdzeniem tego stała się encyklika papieża Piusa XI *Divini illius Magistri* z 1931 r., która położyła akcent na kształtowanie człowieka w zgodzie z zasadami wiary przez niego wyznawanej².

Ruch skautingowy, w Polsce nazywany harcerstwem, znalazł na gruncie polskim wybitnych promotorów, do których zaliczyć należy m.in. Andrzeja Małkowskiego, o. Jacka Woronieckiego OP czy Stanisława Sedlaczka. Doceniając system wychowawczy skautingu widzieli w nim potrzebę przygotowania młodzieży do życia w społeczeństwie poprzez kształtowanie charakterów w służbie innym, a zwłaszcza ojczyźnie, w czym szczególnie znaczenie miało wychowanie religijne³. W efekcie w propagowanym systemie pedagogicznym, obok procesu samowychowania, podkreślali oni znaczenie wychowania społecznego, mocno akcentując relacje harcerstwa z rodziną, szkołą i Kościołem katolickim⁴.

W literaturze tematu nie znajdzie się jak dotąd całościowego opracowania dziejów harcerstwa polskiego. Napotkać można jedynie publikacje ogarniające cezury czasowe z lat międzywojennych, okresu wojennego i lat powojennych. W tym ostatnim przedziale z cezurą czasową do 1989 r., pojawiające się publikacje

¹ T. Podkowiński, *Skauting*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 18, Lublin 2013, kol. 276.

² K. Bojko, *Działalność duchowieństwa katolickiego w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1921-1939*, Legnica 1998, s. 9.

³ O. Błaszczak, *Małkowski Andrzej*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1027; T. Podkowiński, *Sedlaczek Stanisław*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 17, Lublin 2012, kol. 1337.

⁴ S. Brzozecki, *Woroniecki Jacek*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 926.

obciążone były balastem ideologicznym epoki PRL-u i ograniczeniami cenzury. Publikacje z lat międzywojennych w zasadzie zajmowały się zasadami etycznymi skautingu, akcentując wyraźnie model wychowawczy i narodowy⁵. Wprawdzie jeszcze przed wybuchem II wojny światowej światło druku ujrzała jedyna praca całościowa obejmująca dzieje harcerstwa polskiego, lecz nie można jej traktować jako syntetycznego opracowania, a jedynie jako swego rodzaju kronikę wydarzeń harcerskich w tym zjazdów, zlotów oraz uroczystości harcerskich i państwowych⁶. Z perspektywy czasu można jej zarzucić pominięcie problematyki wychowawczej i społeczno-politycznej w polskim ruchu harcerskim. W 1990 r. powstała praca uwzględniająca tylko pion żeński harcerstwa polskiego, ale o tyle cenna, że oprócz rozwoju organizacji i jej osiągnięć zaprezentowała także kwestie metodyczne i programowe harcerstwa żeńskiego⁷.

Dostępna zatem literatura tematu dotycząca poszczególnych środowisk ma charakter opracowań cząstkowych, często o charakterze relacji i wspomnień, z których można wydobyć ważne informacje. Brak jednak poważnych studiów monograficznych metodycznie analizujących dostępny materiał źródłowy.

Ks. Krzysztof Bojko po raz kolejny zajął się tematyką harcerstwa polskiego po tym jak w 1998 r. w swojej monografii zaprezentował szerokie spektrum działalności przedwojennych kapelanów harcerskich⁸. Tym razem obszarem jego zainteresowań stał się temat harcerstwa polskiego na Litwie. Wprawdzie prezentowana książka powstała na podstawie materiałów sympozjalnych konferencji poświęconej harcerstwu na Litwie Kowieńskiej w 2009 r., to wydaje się, że całościowy jej układ nie był inspirowany przez Autora pracy z powodu jego ciężkiej choroby, a w efekcie śmierci w 2013 r. Dlatego też układ książki, pozbawiony metodologii prac o charakterze naukowym, ma raczej charakter udokumentowanych relacji i wspomnień wydobytych z prywatnych zbiorów. Niemniej jednak wnosi swoim przekazem wyjątkową wartość, ukazując dotąd nieznany, a w najlepszym wypadku mało znany, wycinek historii harcerstwa.

Na tle niełatwych relacji polsko-litewskich, które przybrały na sile po zajęciu przez gen. Lucjana Żeligowskiego wileńszczyzny, Autor omawianego opracowania przedstawił początki polskiego harcerstwa na Litwie, organizującego się przy polskich szkołach. Konflikt polityczny, który przerodził się w konflikt

⁵ A. Małkowski, *Skautostwo pod względem wychowawczym i narodowym*, Zakopane 1914; S. Sedlaczek, *Podstawy etyczne skautingu*, Kraków 2014, reprint wydania: Warszawa 1928, ss. 56.

⁶ W. Błażejowski, *Historia Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1935.

⁷ *Harcerki 1911-1939: historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa 1990.

⁸ K. Bojko, *Działalność duchowieństwa katolickiego w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1921-1939*, Legnica 1998.

narodowościowy dotknął także polskie harcerstwo, które władze Litwy próbowały podporządkować litewskiemu skautingowi. Plan ten z góry skazany był na niepowodzenie ze względu na radykalny program litewskiego harcerstwa, który zakładał walkę z tzw. polskim żywiołem.

Rozwijający się światowy ruch skautingowy znalazł podatny grunt, także wśród Polaków zamieszkujących tereny Litwy. Pierwsze zastępy harcerskie powstałe w Kownie zostały podporządkowane pod Okręgową Komendę Wileńską, która została utworzona w czerwcu 1918 r., ale już na początku 1919 r. powstał Hufiec Kowieński, który tworzyły I Kowieńska Drużyna Męska im. Tadeusza Kościuszki i II Kowieńska Drużyna Żeńska im. Emilii Plater. Obydwie drużyny składały się odpowiednio z 8 i 7 zastępów, w których razem działało 125 harcerzy. Obostrzenia polityczne sprawiły, że kontakt z okręgową komendą w Wilnie został utrudniony, przeto na prośbę hufca kowieńskiego Instytut Harcerski przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Warszawie włączył go do Związku Harcerstwa Polskiego. Wyraźne wzmocnienie polskiego ruchu harcerskiego na Litwie nastąpiło wraz z otwarciem polskich gimnazjów w Poniewieżu, Kownie i Wilkomierzu, gdzie instruktorzy *Sokoła* wspomagali harcerstwo w aktywności i samodzielności organizacyjnej. Patronat nad harcerstwem rozciągało także grono pedagogiczne wraz z dyrektorami polskich gimnazjów, jak to miało miejsce w Poniewieżu. To dzięki tej współpracy możliwe były obozy terenowe w majątkach właścicieli ziemskich. Wraz z ograniczeniem działalności *Sokoła* zmienił się także status harcerstwa polskiego, który odtąd funkcjonował jedynie na terenie polskich gimnazjów i to do czasu, kiedy w 1924 r. władze litewskie zdelegalizowały polską organizację harcerską. Przechodząc wówczas do konspiracji, kowieński ruch harcerski nawiązał ścisłą współpracę z Polskim Towarzystwem Kulturalno-Oświatowym na Litwie „Pochodnia” oraz ze szkolnymi kołami Czerwonego Krzyża, a w Wilkomierzu działał pod szyldem szkolnych kół naukowych i sportowych. Natomiast w Poniewieżu harcerze mieli możliwość zachowania status-quo w ramach specjalnie utworzonej kompanii strażackiej przy Miejskim Towarzystwie Straży Ogniowej.

Przedstawiając okres tworzenia się polskiego ruchu harcerskiego na Litwie, a następnie czas jego konspiracyjnej działalności dało Autorowi opracowania okazję do wykreowania postaci, które dzięki środowisku rodzinnemu i harcerstwu wytworzyli silne poczucie tożsamości narodowej, kultywując je w ramach wspólnych działań. Na uwagę zasługują tu harcerze m.in. Tadeusz Korewa, Władysław Downtort, Adolf Giżyński czy Tadeusz Kognowicki, a z harcerek Krystyna Szukszczianka czy Marta Burbianka. Mając przygotowanie instruktorskie, często zdobyte podczas nielegalnego pobytu na obozach w Polsce, stanowili kadrę harcerską na Litwie. Już jako wychowawcy i nauczyciele szkół gimnazjalnych organizowali drużyny harcerskie i gromady zuchowe. Wychodząc z kręgu konspiracji już półjawnie wyjeżdżali na obozy harcerskie, a nawet kierowali swoich podopiecznych

na kursy drużynowych, które odbywały się w Polsce. Po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych między Polską a Litwą w 1938 r. polscy harcerze na Litwie swobodnie mogli już wyjeżdżać do Polski, także na kursy instruktorskie, które w tym czasie odbywały się m.in. w Górkach Wielkich, Wiśle i Brennej. Dotychczasowe szkolenie kadry instruktorskiej było nie tylko ograniczone, co w zasadzie niemożliwe, z powodu zerwanych stosunków dyplomatycznych. Autor w tym miejscu przedstawił cenne informacje dotyczące szlaku łączności między Polakami zamieszkującymi na Litwie a Polską, który przebiegał przez Prusy Wschodnie i Łotwę. Celem ominięcia litewskich przepisów paszportowych i nienarażania się na sankcje w konsulatach polskich w Królewcu czy Dyneburgu otrzymywano oddzielny dokument z przepustką uprawniającą do przekroczenia granicy. Tym samym w paszporcie nie był wykazywany ślad pobytu w Polsce, gdyż widniały w nim wizy niemiecka bądź łotewska. Te doświadczenia z okresu konspiracji okazały się pomocne w czasie II wojny światowej, której dotyczy większość prezentowanego opracowania.

Polscy harcerze na Litwie w okresie wojennym wypełniali dyrektywy poselstwa polskiego ogniskującego się wokół zapewnienia schronienia uchodźcom z Polski, niesienia pomocy internowanym polskim żołnierzom oraz organizowania ich przerzutów do wojska polskiego na Zachodzie, zabezpieczanie i przerzut na Zachód cennych akt i militariów, w tym ratowanie sztandarów pułkowych, utrzymywanie łączności konspiracyjnej z rządem na uchodźctwie, a także okazywanie wszelkiej pomocy żołnierzom, którzy uciekli z obozów internowania i ukrywali się na wileńszczyźnie. Zakres działalności polskich drużyn harcerskich na Litwie spowodował naturalne przekwalifikowanie ich w oddziały Armii Krajowej, którymi dowodził rotmistrz Wincenty Chrzęszczewski. Jak się okazuje, z opisu prezentowanego opracowania, niektóre drużyny harcerskie wzbrańały się od ścisłego włączenia ich w struktury AK, tworząc dla rozproszonego harcerstwa Polską Organizację na Litwie (POL), która miała uchronić ich przed ewentualnymi aresztowaniami i represjami za działalność paramilitarną przez władze okupacyjne. Wraz z zajęciem przez bolszewików Litwy 15 VI 1940 r. i włączenia jej do Związku Sowieckiego, a następnie w wyniku wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 r. wszystkie organizacje harcerskie działające już w strukturach AK podjęły się konspiracyjnej działalności, która niejednokrotnie kończyła się aresztowaniami, brutalnymi torturami i często śmiercią. Tak więc polscy harcerze jako AK-owcy zmuszeni byli walczyć z dwoma totalitaryzmami: NKWD-owskim i nazistowskim oraz współpracujących z nimi litewskimi nacjonalistami.

Ważnym okresem, choć mało zajmującym miejsca w opracowaniu, okazał się czas związany z działalnością podziemnych struktur Okręgu Wileńskiego AK i konspiracyjnej działalności AK kowieńszczyzny. Okres ten ogarnia przestrzeń czasową od likwidacji oddziałów Armii Krajowej w lipcu 1944 r. do połowy 1945 r. Był to czas stopniowego wygaszania agend AK na Litwie i repatriacji do Polski,

a także opieka nad rannymi i nad młodzieżą, która uniknęła osadzenia w obozach m.in. w Miednikach. Większość działaczy harcerskich, związanych w latach okupacji z AK, była sądzona pod koniec listopada 1945 r. i na mocy wyroku Trybunału Wojennego w Wilnie oskarżona o grupową zradę ojczyzny. W wyniku aktu oskarżenia zostali zesłani na Sybir do obozów pracy w okręgu polarnym, a nieliczni wywiezieni do Donbasu. Tylko niektórym dane było po latach wrócić do Polski. Ci, którzy uniknęli aresztowania, dzięki pomocy pracowników komisji ewakuacyjnych, otrzymując fałszywe dokumenty ewakuacyjne, nie bez obaw o swój los mogli wrócić do Polski.

Prezentowane opracowanie cechuje duży pietyzm dla faktów, a nawet szczegółów, które w obszernych fragmentach zaczerpnięte zostały z cytowanych wspomnień bohaterów opracowania i ich rodzin. Cytowanie fragmentów wspomnień nie nadaje całemu opracowaniu charakteru pracy naukowej, a jedynie popularnej i to w kontekście wspomnieniowym. Pewnym mankamentem jest również brak wykazu bibliograficznego, a uważne prześledzenie odnośników daje wrażenie, że Autor nie do końca opierał się na fachowej literaturze tematu zwłaszcza w przestrzeni stosunków polsko-litewskich. Można też dostrzec rażąco brak podziału pracy na rozdziały i nadania im odpowiednich tytułów, a wyznaczenie dat typu „lata 1918-1928, lata 1934-1939, lata 1939-1940” itd. nie uwrażliwia wnikliwego czytelnika na zainteresowanie tematyką i problemami funkcjonującymi w danym czasokresie. Waleorem prezentowanej pracy jest zdolność koncentracji tematu bez izolacji go z kontekstu życia Związku i problematyki społeczno-politycznej wyznaczonego okresu. Umiejętność Autora klasyfikacji różnych zjawisk narodowościowych, politycznych i społecznych, i przedstawienia ich w sposób przejrzysty i niebudzący zastrzeżeń, stawia Autora w rzędzie historyków dociekających prawdy i odkrywających nieznanne karty historii, w tym przypadku harcerstwa i dawnej Rzeczypospolitej.

Dla historyków i miłośników harcerstwa jest to cenne opracowanie, które wypełnia lukę w historii ruchu harcerskiego i które warto przeczytać, by poszerzyć zakres wiadomości o Polsce i Polakach z terenów Litwy.